

Сергій Тарасюк,
доктор філософії у галузі права,
керуючий партнер АО «Тарасюк і Партнери»
ORCID: 0000-0003-1165-5398

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2026-61-5>

УДК 343.131

Презумпція невинуватості та свобода від самовикриття у системі гарантій кримінального провадження

Постановка проблеми та її актуальність. У системі засад кримінального провадження особливе місце посідають ті з них, що спрямовані на забезпечення стабільності правового становища особи в умовах кримінального переслідування. Їх призначення полягає у недопущенні передчасного або необґрунтованого настання для особи правових наслідків, пов'язаних із визнанням її винною, до набрання обвинувальним вироком законної сили, а також у запобіганні використанню процесуальних засобів як форм фактичного чи прихованого покарання.

Зазначені засади встановлюють правові орієнтири, що діють незалежно від стадії кримінального процесу, процесуального положення особи та інтенсивності застосовуваних до неї заходів процесуального примусу. Їх реалізація унеможливорює покладення на особу обмежень, властивих стадії виконання обвинувального вироку, за відсутності остаточного судового рішення та забезпечує правову визначеність

щодо допустимих меж кримінального переслідування.

У цьому контексті ключового значення набувають засади презумпції невинуватості, а також свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї. Сукупна дія зазначених засад спрямована на недопущення свавільного, повторного або непропорційного процесуального впливу на особу та забезпечення стабільності її правового становища протягом усього кримінального провадження.

Актуальність дослідження цих засад зумовлена тим, що саме у сфері застосування заходів процесуального примусу найбільш виразно проявляється ризик відхилення від їх забезпечувального призначення та використання як засобу непрямого процесуального тиску. У цьому зв'язку аналіз презумпції невинуватості та свободи від самовикриття має особливого значення як для доктринального осмислення меж допустимого державного втручання, так і для формування

сталої та передбачуваної правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: С. В. Бабій, Т. В. Дуюнова, В. А. Завтур, В. П. Любавіна, Т. М. Мирошніченко, В. В. Навроцька, Л. В. Півненко та інші. Разом з тим науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Метою статті є науковий аналіз презумпції невинуватості та свободи від самовикриття і права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як взаємопов'язаних засад, що забезпечують стабільність правового становища особи в кримінальному провадженні та виконують функцію стримування надмірного або свавільного застосування заходів процесуального примусу.

Виклад основних положень. Засади презумпції невинуватості та свободи від самовикриття і права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї є взаємопов'язаними елементами системи процесуальних гарантій кримінального провадження, які безпосередньо впливають на порядок, межі та допустиму інтенсивність застосування заходів процесуального примусу. Їх значення полягає у формуванні таких правових орієнтирів, що визначають допустимі способи процесуального впливу на особу та унеможливають передчасне настання для неї правових наслідків, пов'язаних із визнанням винуватості, до набрання обвинувальним вироком законної сили.

Подальший аналіз кожної із зазначених засад дозволяє комплексно оцінити їх гарантійний потенціал у механізмі стримування надмірного або необґрунтованого процесуального примусу, а також з'ясувати їх практичне значення для забезпечення правової

визначеності й законності у сучасній кримінальній процесуальній практиці.

Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини за умов застосування заходів процесуального примусу набуває значення комплексного гарантійного механізму, що встановлює межі допустимого кримінального процесуального примусу у рамках його забезпечувальної, а не каральної сутності. Слушною вважаємо думку В. П. Любавіна, Л. Ю. Пустовой, С. В. Бабій, Т. В. Дуюнова та Л. В. Півненко, що дана засада є невід'ємною гарантією основоположних прав людини та обов'язковим структурним елементом справедливого правосуддя. Основна функція засади полягає у захисті особи від неправомірних дій органів державної влади чи посадових осіб у кримінальному процесі, незаконного засудження чи висування передчасних суб'єктивних обвинувачень з боку учасників кримінального провадження та суспільства [1, с. 115; 2, с. 528; 3, с. 163].

Крім того, К. Максименко наголошує, що презумпція невинуватості являє собою не абстрактний, а реальний інструмент захисту людської гідності, який має об'єктивні юридичні наслідки. Винуватість особи не підтверджується фактом її затримання, повідомлення про підозру, застосування заходів примусу або публічних заяв посадових осіб. Єдиною правовою підставою для визнання особи винною є наявність обвинувального вироку суду, який набув законної сили [4].

Поглиблюючи зазначені міркування, В. О. Попелюшко вважає, що презумпція невинуватості вимагає від слідчого, прокурора та судді дотримання обов'язкових правил професійної етики, що забороняє ставитися до особи як до злочинця до моменту ухвалення обвинувального вироку. Дана засада встановлює межі допустимого державного (процесуального) примусу, тобто будь-яке обмеження прав

може застосовуватися лише настільки, наскільки воно є об'єктивно необхідним для забезпечення явки до суду та належного перебігу провадження [5, с. 10; 1, с. 117].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці окреслив підхід до розуміння презумпції невинуватості як засади з подвійною, автономною, але взаємопов'язаною природою. Так, у рішенні Великої палати у справі «Аллен проти Сполученого Королівства» (Allen v. the United Kingdom) (2013, §§ 93–94), дана процесуальна гарантія має дві самостійні сфери дії, зокрема:

1. У контексті кримінального судового розгляду засада накладає вимоги щодо розподілу тягаря доведення; допустимості та меж правових презумпцій факту і права; реалізації права не свідчити проти себе; утримання від досудової публічності справи та передчасних висловлювань з боку суду першої інстанції або інших посадових осіб щодо вини обвинуваченої особи.

2. У контексті захисту засада спрямована на унеможливлення обвинувачень осіб, які були виправдані у межах кримінального судового розгляду або щодо яких кримінальну справу було закрито, а також недопущення ставлення посадових осіб та органів влади, які ототожнюють таких осіб з винними в учиненні злочину, незважаючи на відсутність обвинувального вироку [6].

У першому контексті презумпція невинуватості розуміється як системна процесуальна гарантія, що перешкоджає формуванню упередженого ставлення з боку органів слідства, прокурора чи суду. У другому контексті – сприймається як інституційний бар'єр, що усуває будь-які спроби державних органів чи посадових осіб ставити під сумнів виправдальний статус особи або створювати уявлення про її фактичну вину.

У національному законодавстві у ст. 17 КПК України чітко конкретизується зміст цієї засади та визначаються вимоги щодо ставлення держави до особи, а саме доки її вина не доведена в передбаченому законом порядку та не підтверджена обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, така особа вважається невинуватою і не може піддаватися будь-якому кримінально-правовому покаранню чи ставленню, яке суперечить її статусу невинуватої особи.

Доречно зауважити, що презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини не виключає можливості застосування до особи заходів процесуального примусу, але передбачає конкретні межі. Застосування будь-якого заходу повинно відповідати забезпечувальній сутності в кримінальному провадженні та можливе лише за наявності чітко визначених у законі підстав. Такий захід має відповідати критеріям необхідності, пропорційності та спрямовуватися виключно на досягнення процесуальної мети. Презумпція невинуватості виключає можливість використання затримання, тримання під вартою, обмеження майнових прав чи інших форм примусу як інструменту для формування суспільного або процесуального переконання щодо винуватості особи та породження упередженого ставлення до неї.

Особливе значення має вимога, передбачена ч. 2 ст. 17 КПК України щодо неможливості покладання на особу обов'язку спростовувати висунуту проти неї підозру чи доводити власну невинуватість. Відсутність у підозрюваного активної захисної позиції у спростуванні наявних проти нього доказів або неможливість сторони захисту оперативно та об'єктивно сформулювати альтернативну доказову версію не можуть тлумачитися як підтвердження вини чи підстави для посилення процесуального примусу. Ця вимога має фундаментальне

гарантійне значення, оскільки повністю покладає в односторонньому порядку процесуальний тягар доведення вини на сторону обвинувачення та унеможливорює характеризувати поведінку особи у спосіб, що суперечить презумпції невинуватості.

Ця засада вважається процесуально значимою також завдяки положенням ч. 5 ст. 17 КПК України, згідно з якими поведження з особою, вина якої не встановлена обвинувальним вирокком суду, має відповідати поведженню з невинуватою особою. Така норма вказує на загальні правила взаємодії посадових осіб з підозрюваним чи обвинуваченим, а також на вимоги щодо проведення процесуальних дій, межі допустимого публічного висвітлення перебігу кримінального провадження тощо.

Зміст зазначеного вище положення зумовлює виникнення обов'язкових процесуальних наслідків. Зокрема, недопустимою є публічна демонстрація особи в кайданках або в інший спосіб, що може сформуванню уявлення про її кримінальну небезпечність чи винуватість, за виключенням ситуацій, пов'язаних з міркуваннями безпеки. Забороняються публічні висловлювання або коментарі представників правоохоронних органів щодо винуватості особи, установлення фактів злочину чи доведення її причетності до ухвалення обвинувального вироку. Вважається неприпустимим використовувати в засобах масової інформації, офіційних звітах чи публічних виступах мовних або візуальних тверджень, які можуть викликати в суспільстві ефект наперед визначеної вини. Разом з тим наявність мотивованого обґрунтування ініціювання або продовження заходів процесуального примусу виключно на підставі доказів, а не припущень чи шаблонних посилань на типові ризики, вважається належною процесуальною поведінкою.

ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошує, що презумпція невинуватості діє не лише в межах кримінального провадження, а й поширюється на будь-яку форму публічної комунікації державних органів, здатну сформуванню уявлення про винуватості особи до ухвалення вироку. Так, у справі «Аллєне де Рібемонт проти Франції» ЄСПЛ окреслив базовий стандарт, що порушення презумпції невинуватості відбувається в разі публічного створення враження судом або державним посадовцем, що людина винна у злочині до моменту ухвалення рішення суду. Порушення засади вважається навіть без конкретної заяви щодо вини, достатньо натяку чи тверджень, які вказують на людину як винну особу. У справі «Тур'єв проти Росії» Суд вказує на упереджені висловлювання прокурора, які порушили презумпцію невинуватості, навіть за відсутності інших форм публічного тиску чи негативного висвітлення справи [4]. Таким чином, ЄСПЛ розглядає презумпцію невинуватості як інститут, що захищає особу не лише в межах процесу, а й від будь-якого формування громадської думки, здатної вплинути на здійснення правосуддя.

Вважаємо, що держава має право інформувати громадськість про кримінальні правопорушення та перебіг розслідування, але посадові особи зобов'язані діяти виважено, нейтрально та уникаючи формулювань з передчасним оцінюванням фактів. Публічні висловлювання, які формують враження, що особа фактично вважається винною, є своєрідним порушенням презумпції невинуватості, що, у свою чергу, підриває справедливість кримінального провадження та призводить до правових наслідків для держави і її представників.

Слід також зауважити, що констатація національним судом фактів порушення презумпції невинуватості

фактично доводить неправомірний характер поведінки посадових осіб, перевищення повноважень, недотримання ними стандартів справедливого процесу, оскільки вони допустили передчасне або необгрунтоване формування висновків щодо вини особи. Такі порушення не лише підривають легітимність кримінального провадження, а й стають підставою для дисциплінарного впливу на відповідних осіб чи ініціювання інших видів юридичної відповідальності.

Таким чином, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини являє собою ключову засаду кримінального провадження, що окреслює межі поведінки всіх учасників кримінального провадження. Під час досудового розслідування та судового розгляду дана засада перетворюється в практичний механізм стримування державного примусу, забезпечує змістовний контроль за пропорційністю застосування обмежень та унеможливує будь-яку форму позапроцесуального покарання особи до визнання її винною в передбачений законом спосіб.

Свобода особи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї являють собою важливий нормативно-гарантійний механізм у кримінальному провадженні, що забезпечує рівновагу між інтересами держави в кримінальному переслідуванні та необхідністю забезпечення свободи волевиявлення особи під час здійснення кримінального переслідування. Передбачена ст. 18 КПК України засада визначає імперативні межі для діяльності органів досудового розслідування, прокурора і суду, унеможливаючи перетворення кримінального провадження в процесуальний інструмент примусового впливу, нав'язування процесуальної поведінки чи здобуття інформації про причетність особи до кримінального правопорушення шляхом чинення

прямого або опосередкованого тиску на неї. Фундаментальне значення даної засади виявляється в недопущенні під час кримінального переслідування з боку держави примушування особи сприяти доведенню її власної вини або спрямовувати владні повноваження для отримання свідчень проти близьких родичів.

Відповідно до КПК України зміст цієї засади передбачає, що жодну особу не можна примушувати визнавати свою вину або надавати пояснення й показання, які можуть використовуватися проти неї чи її близьких. Забороняється будь-який фізичний чи психологічний тиск, приховані маніпулятивні засоби чи інші форми примусу, спрямовані на отримання відомостей обвинувального характеру. Такий правовий механізм формує простір захищеності, завдяки якому особа самостійно обирає власну процесуальну поведінку, а відмова від надання свідчень не може тлумачитися як ознака вини або небажання співпрацювати зі слідством.

Особливістю даної засади, на відміну від багатьох інших процесуальних засад, є її реалізація шляхом пасивної процесуальної поведінки особи, зокрема утримання від надання показань. Дія засади не зумовлюється ступенем активності підозрюваного чи обвинуваченого. На думку С. Г. Волкотруб і Т. М. Мирошніченко, право на мовчання, як складова частина права утримуватися від свідчень проти самого себе, не вимагає від особи пояснювати причини чи мотиви відмови надавати показання [7, с. 29], але дозволяє надавати пояснення добровільно, якщо це сприяє її захисту [8, с. 182].

Зауважимо, що зміст засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї тісно пов'язується з іншими основоположними засадами кримінального провадження. Зв'язок цієї

засади з презумпцією невинуватості (ст. 17 КПК України) виявляється в тому, що держава зобов'язана доводити вину особи самостійно й не може вимагати від особи підтвердження обвинувачення. Ідентичність із засадою поваги до людської гідності (ст. 11 КПК України) виявляється в забороні будь-якого примусу як такого, що знижує гідність. Схожість із засадою невтручання в приватне життя (ст. 15 КПК України) полягає у захисті сімейних зв'язків та приватної сфери особи, на якій ґрунтується заборона примусового свідчення проти близьких.

Доречно зазначити, що свобода особи від самовикриття не обмежується лише правом відмови від надання свідчень, що мають обвинувальний характер. Зміст даної засади значно ширший і охоплює право підозрюваного чи обвинуваченого замовчувати відомості, які в подальшому можуть прямо або опосередковано використовуватися проти їх інтересів. У цьому розумінні зазначена засада передбачає право на відмову від надання органам досудового розслідування чи суду будь-яких доказів (документів, речових доказів, знять кримінального правопорушення, предметів злочинного посягання або інших матеріальних носіїв інформації, що можуть стати засобом викриття особи). Такий підхід узгоджується з практикою ЄСПЛ. Так, у рішенні в справі «Яллох проти Німеччини» Суд визнав, що ненадання свідчень проти себе та утримання від власного обвинувачення не зводиться лише до права зберігати мовчання під час допиту. Крім того, ЄСПЛ до змісту цього права включає також заборону примушування особи до передачі органам державної влади речових доказів або інших матеріалів, які можуть бути використані для її викриття [9].

Будь-яке примушування особи до надання пояснень або показань

незалежно від процесуальної стадії та форми є неприйнятним для даної засади. Передусім йдеться про примушування під час затримання (ст. 208 КПК України), проведення пред'явлення для впізнання особи чи речей (ст.ст. 228, 229 КПК України), слідчого експерименту (ст. 240 КПК України), допиту (ст. 224 КПК України) та інших заходів. Примус позбавляє особу процесуальної суб'єктності, перетворюючи її з активного учасника та носія інформації на об'єкт владно-примусового впливу, що суперечить вимогам поваги до людської гідності та гуманістичної спрямованості кримінального процесу.

Зазначений ідейно-теоретичний підхід простежується і на конституційному рівні. Так, у ст. 63 Конституції України визначено абсолютний процесуальний імунітет особи від обов'язку надавати показання стосовно себе, своїх близьких родичів чи членів родини, а також виключається будь-яка юридична відповідальність за реалізацію даного права. Як слушно зауважує М. І. Мельник, «примушування» і «самовикриття» є поняттями взаємно несумісними. Примушування передбачає вимогу вчинення особою певних дій чи утримання від них усупереч її волі (бажанню). Засобом таких дій є фізичний або психічний примус у вигляді погроз заподіяння певної шкоди (настання негативних наслідків) чи реальне її заподіяння. Натомість самовикриття полягає у виконанні добровільної дії, яка передбачає самостійно сформоване бажання особи діяти відповідним чином та згідно з внутрішнім переконанням [10].

Особливої уваги заслуговує той факт, що право на свободу від самовикриття належить до низки прав, які не можуть обмежуватися навіть за умов запровадження надзвичайного чи воєнного стану, що безпосередньо передбачено ст. 64 Конституції

України. Цей статус обумовлюється природою даного права, яке ґрунтується на людській гідності як фундаментальній конституційній цінності та являє собою матеріальну основу права на справедливий суд. У цьому розумінні свобода від самовикриття окреслює мінімальні, непорушні межі допустимості застосування державного примусу та гарантує недопущення перетворення кримінального провадження на інструмент примусового самообвинувачення.

Згідно з міжнародними стандартами ЄСПЛ свобода від самовикриття становить невід'ємну частину права на справедливий суд, гарантовану ст. 6 ЄКПЛ. Дана засада трактується Судом не як ізольоване процесуальне право, а як один з основних елементів справедливого кримінального процесу, що забезпечує рівність сторін і захист особи від зловживань з боку державних органів. Так, у рішенні в справі «Нечипорук і Йонкало проти України» ЄСПЛ визначив, що право на мовчання та право не свідчити щодо себе є загальновизнаними міжнародними стандартами, які складають основу поняття справедливого судового розгляду згідно зі ст. 6 Конвенції; право не свідчити проти себе передбачає, що сторона обвинувачення в кримінальному провадженні, під час обґрунтування версії щодо обвинуваченого, не має права використовувати докази, отримані шляхом методів примусу, психологічного утиску чи всупереч волі обвинуваченого [11].

ЄСПЛ у своїй практиці чітко розмежовує поняття заборони примушування до самообвинувачення та допустимими формами отримання доказів, які існують поза сферою волевиявлення підозрюваного чи обвинуваченого. Так, у рішенні в справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» Суд визнав, що право не свідчити проти себе не поширюється на використання

в кримінальному провадженні матеріалів, які існують поза сферою волевиявлення підозрюваного чи обвинуваченого, зокрема документів, отриманих на підставі судового дозволу, змушування дихати в алкогольно-респіраторну трубку та відібрання біологічних і фізіологічних зразків (аналізи крові, сечі, зразки шкіри для аналізу ДНК) [12]. У вказаній ситуації не діють гарантії свободи від самовикриття, але враховуються гарантії законності, пропорційності та захисту від відповідальності за відмову надати доказову інформацію в добровільному порядку.

Важливо також, що в кримінальному провадженні свобода від самовикриття реалізується шляхом дотримання конкретних процесуальних вимог, а саме: обов'язку з боку державних органів негайного та зрозумілого інформування особи про її право не давати показань і не відповідати на запитання (пункти 4, 5 ч. 3 ст. 42, ч. 4 ст. 224, ч.ч. 4, 5 ст. 474 КПК України); заборони використання показань, отриманих без участі захисника або внаслідок фізичного чи психологічного примусу; визнання недопустимими докази, здобуті з порушенням права свободи від самовикриття (ст. 87 КПК України); унеможливлення будь-яких негативних процесуальних чи матеріально-правових наслідків для особи у зв'язку з реалізацією нею даного права. Указані вище гарантії мають функціональне спрямування, оскільки безпосередньо впливають на службові дії органів досудового розслідування та прокуратури, окреслюють межі допустимого впливу на особу під час збирання доказів, а також виступають критерієм оцінювання допустимості та належності доказів судом.

Право утримуватися від надання показань проти близьких родичів і членів сім'ї тісно пов'язується, але є самостійною складовою засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї.

Слушною вважаємо думку В. А. Завтура, що зазначені права першим чином споріднені між собою, оскільки мають однаковий особистий імунітет особи у сфері кримінального процесу, але різняться змістом [13, с. 62]. Інакше кажучи свобода від самовикриття передбачає захист особи від примусу до участі доведення власної вини, а право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї має забезпечувати охорону особливо значущих соціальних зв'язків, що виходять за межі суто індивідуальної процесуальної автономії.

Вважаємо також, що право не давати показання проти близьких родичів і членів сім'ї виконує також автономну гарантійну функцію, спрямовану на захист сімейних зв'язків як конституційної цінності. В. В. Навроцька влучно зауважила, що прийняття особою рішення щодо надання показань проти свого близького родича чи члена сім'ї передусім обґрунтовується пануючими в суспільстві моральними уявленнями та етичними нормами. Проте покладення на особу обов'язку викривати в учиненні кримінального (чи будь-якого іншого) правопорушення близької їй людини є неприйнятним учинком [14, с. 128].

Зовсім протилежною є історично сформована позиція Є. Бентама, який повністю заперечував надання свідцького імунітету подружжю та близьким родичам, вважаючи, що: «... не слід відкривати сховище для злочинців, треба руйнувати будь-яку довіру між ними, якщо це можливо, навіть у надрах їхніх сімей. Якщо вони не зможуть знайти продажних покровителів поміж юристами, ні приховувачів у їхньому власному домі, то в чому ж полягає незручність? Цим вони будуть поставлені в необхідність дотримуватися законів та жити, як чесні люди» [14, с. 128]. Разом з тим сучасна кримінально-процесуальна доктрина будується на протилежних пріоритетах, зокрема,

кримінальне провадження не може і не повинно ставати інструментом руйнування основних засад особистої солідарності. Використання доводів родичів як засіб доказування підриває не лише етичні засади співіснування рідних людей, а й довіру до легітимності самого правосуддя. Йдеться передусім про аксіоматичну засаду, згідно з якою держава не має права понад міру втручатися в приватну сферу, оскільки це може призвести до руйнації моральної цілісності сім'ї.

Водночас на практиці реалізація даної засади нерідко стикається з численними ризиками, а саме: прихованим психологічним тиском на родичів підозрюваного чи обвинуваченого або натяками щодо настання негативних наслідків через їх відмову від дачі показань; нав'язуванням вигідних для сторони обвинувачення версій подій; використання емоційних та сімейних зв'язків як засобу впливу. Вважаємо, що в такому контексті сутність гуманізму кримінального процесу виявляється не стільки у жорсткому покаранні винного, скільки у характері ставлення держави до особи, яка реалізує своє право мовчати або користується правом відмови свідчити проти своїх близьких.

Суттєве значення дана засада має також у доказовому аспекті, оскільки будь-які показання, отримані внаслідок порушення свободи від самовикриття або шляхом примусу особи надати показання проти родичів чи членів сім'ї, є процесуально недопустимими та згідно з усталеними стандартами справедливого судочинства підлягають виключенню з матеріалів кримінального провадження, а судові рішення, що ґрунтуються на них, не можуть вважатися законними та обґрунтованими. Зазначений підхід узгоджується з доктриною «плодів отруєного дерева», яка орієнтує на очищення доказового процесу від інформації, здобутої в результаті порушення

фундаментальних прав людини та посягання на її гідність.

Крім того, порушення права на свободу від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів має передбачати належну юридичну відповідальність. Зокрема, за певних обставин ці дії можуть становити склад кримінальних правопорушень, а саме таких, як: перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України); примушування до давання показань (ст. 373 КК України); порушення права на захист (ст. 374 КК України), – що додатково підкреслює гарантійний характер цієї засади.

Таким чином, свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї являють собою процесуальні гарантії, що структурно окреслюють межі допустимого державного втручання в кримінальному провадженні. З огляду на застосування заходів процесуального примусу вони виконують функцію нейтралізації ризиків зловживання владними повноваженнями, забезпечують збереження людської гідності, захист сімейних відносин і легітимність доказового процесу. Саме завдяки цим гарантіям кримінальне провадження підтримує рівновагу між інтересами правосуддя та правом особи не бути примушеною до сприяння власному обвинуваченню.

Висновки. Засади презумпції невинуватості та свободи від самовикриття і права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї є ключовими елементами системи процесуальних гарантій кримінального провадження, через які забезпечується збереження процесуального статусу особи в умовах кримінального переслідування. Їх дія має універсальний характер і не залежить від стадії кримінального процесу або процесуального становища особи, що надає цим засадам системоутворюючого значення у механізмі стримування процесуального примусу.

Установлено, що презумпція невинуватості унеможливає використання заходів процесуального примусу як форми прихованого або превентивного покарання, тоді як засада свободи від самовикриття виконує функцію процесуального запобіжника проти примусового залучення особи до формування доказової бази щодо власного обвинувачення. Сукупна дія цих засад формує ефективний гарантійний механізм, який забезпечує баланс між публічним інтересом у кримінальному переслідуванні та необхідністю захисту прав особи, а також слугує необхідною умовою правомірності та справедливості кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Любавіна В. П., Пустовой Л. Ю. Роль презумпції невинуватості як конституційної засади у сфері кримінального судочинства. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 1 (14). С. 114–122. DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.114-122.
2. Бабій С. В. Особливості реалізації окремих галузевих засад кримінального провадження під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 527–530. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/128>.
3. Дуюнова Т. В., Півненко Л. В. Конституційно-правовий зміст презумпції невинуватості. *Нове українське право*. 2021. Вип. 6. С. 161–165. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.24>.
4. Публічне звинувачення без вироку: як ЄСПЛ захищає право на презумпцію невинуватості. URL: <https://www.facebook.com/61570299509816/posts/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD>

%D1%8F-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83-%D1%8F%D0%BA-%D1%94%D1%81%D0%BF%D0%BB-%

5. Бобік В. П. Вдосконалення діяльності кримінальної юстиції України в межах реалізації презумпції невинуватості. Проблеми реформування кримінальної юстиції України : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції, 15–16 червня 2017 р. Чернівці, 2017. С. 30–33.

6. ЄСПЛ-KS. Стаття 6 (кримінальний аспект). Презумпція невинуватості. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/presumption-of-innocence-ukr>.

7. Волкотруб С. Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 19 с.

8. Мирошніченко Т. М. Реалізація нормативного змісту засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Т. 2. С. 179–184. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.38>.

9. Case of Jalloh v. Germany. (Application no. 54810/00) 11 July 2006. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-76307%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-76307%22])

10. Мельник М. Примушування до самовикриття. URL: <https://unba.org.ua/publications/9659-primushuvannya-do-samovikrittya.html>.

11. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 квітня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text.

12. Рішення ЄСПЛ у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 17 грудня 1996 року. URL: <http://eurcourt.in.ua/Article.asp?AIdx=408>.

13. Завтур В. А. Право особи не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні: законодавство України та досвід європейських країн. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. № 3. С. 62–68. DOI <https://doi.org/10.32782/apdr.v103.2024.10>.

14. Навроцька В. В. Право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів як одна із процесуальних гарантій. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3 (91). С. 127–138. DOI: [10.33766/2524-0323.91.127-138](https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.127-138).

Тарасюк С. М. Презумпція невинуватості та свобода від самовикриття у системі гарантій кримінального провадження

У статті здійснено ґрунтовний науковий аналіз засад презумпції невинуватості та свободи від самовикриття і права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як ключових елементів системи процесуальних гарантій кримінального провадження. Обґрунтовується, що зазначені засади мають універсальний характер і діють незалежно від стадії кримінального процесу, процесуального становища особи та інтенсивності застосовуваних до неї заходів процесуального примусу, забезпечуючи збереження її процесуального статусу в умовах кримінального переслідування.

Доведено, що презумпція невинуватості виконує системоутворюючу функцію у кримінальному провадженні, оскільки визначає загальну модель ставлення держави до особи до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком. Підкреслено, що зміст цієї засади не зводиться виключно до правил доказування або розподілу доказового тягаря, а безпосередньо впливає на допустимі межі застосування процесуальних обмежень, унеможливаючи використання процесуальних заходів як форми прихованого покарання.

Окрему увагу приділено аналізу засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї як процесуального механізму стримування примусового залучення особи до формування доказової бази щодо власного обвинувачення. Показано, що реалізація цієї засади має істотне значення для недопущення психологічного або процедурного тиску під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також для забезпечення реального змагального характеру кримінального провадження.

Наголошено на практичному значенні досліджуваних засад у діяльності слідчого, прокурора або слідчого судді, зокрема у контексті судового контролю за застосуванням заходів процесуального примусу. Зроблено висновок, що сукупна дія презумпції невинуватості та свободи від самовикриття формує ефективний гарантійний механізм, спрямований на стримування надмірного або свавільного процесуального примусу та забезпечення балансу між публічним інтересом і правами особи у кримінальному провадженні, що має принципове значення для сучасної правозастосовної практики.

Ключові слова: кримінальне провадження; презумпція невинуватості; право не свідчити проти близьких родичів; процесуальний примус; гарантії кримінального провадження; права людини.

Tarasiuk S. Presumption of innocence and freedom from self-incrimination in the system of criminal procedure guarantees

The article provides a thorough scientific analysis of the principles of presumption of innocence and freedom from self-incrimination, as well as the right not to testify against close relatives and family members as key elements of the system of procedural guarantees in criminal proceedings. It is argued that these principles are universal in nature and apply regardless of the stage of criminal proceedings, the procedural status of the person and the intensity of procedural coercion measures applied to them, ensuring the preservation of their procedural status in the context of criminal prosecution.

It has been proven that the presumption of innocence performs a system-forming function in criminal proceedings, as it determines the general model of the state's attitude towards a person until the conviction becomes final. It is emphasised that the content of this principle is not limited solely to the rules of evidence or the distribution of the burden of proof, but directly affects the permissible limits of the application of procedural restrictions, making it impossible to use procedural measures as a form of hidden punishment.

Particular attention is paid to the analysis of the principle of freedom from self-incrimination and the right not to testify against close relatives and family members as a procedural mechanism for restraining the coercive involvement of a person in the formation of evidence against their own accusation. It is shown that the implementation of this principle is essential for preventing psychological or procedural pressure during investigative (search) and covert investigative (search) activities, as well as for ensuring the genuine adversarial nature of criminal proceedings.

The practical significance of the principles under study in the activities of investigators, prosecutors, or investigating judges is emphasised, particularly in the context of judicial control over the application of procedural coercive measures. It is concluded that the combined effect of the presumption of innocence and freedom from self-incrimination forms an effective guarantee mechanism aimed at restraining excessive or arbitrary procedural coercion and ensuring a balance between the public interest and the rights of individuals in criminal proceedings, which is of fundamental importance for contemporary law enforcement practice.

Key words: criminal proceedings; presumption of innocence; right not to testify against close relatives; procedural coercion; guarantees of criminal proceedings; human rights.

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.04.2026

